

Προκόπιος Παυλόπουλος: Οι στρεβλώσεις των κανόνων αναθεώρησης του Συντάγματος υπονομεύουν νομοτελειακά την θεσπισμένη αυστηρότητά του

/ [Επικαιρότητα](#)

Ο πρώην Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Προκόπιος Παυλόπουλος επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής ως συμπροεδρεύων στην Β΄ Ενότητα -με θέμα «Οι αναθεωρητικές τομές της μεταπολιτευτικής περιόδου: 1986, 2001, 2008, 2018 και η μετεξέλιξη του Συντάγματος του 1975»- του διήμερου Συνεδρίου που συνδιοργάνωσαν, μεταξύ 10 και 11 Ιουνίου 2025, υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων ο «Κύκλος Ιδεών», η «ΔιαΝΕΟσις» και το «Οικονομικό Φόρουμ των Δελφών» στο Ζάππειο Μέγαρο, με γενική θεματική: «Πενήντα χρόνια από το Σύνταγμα του 1975. Η συνταγματική υπόσχεση της Μεταπολίτευσης και η ποιότητα της

Δημοκρατίας και του Κράτους Δικαίου».

«Πρόλογος

Η ιστορική αποτίμηση της *ratio revisendae constitutionis* στο πεδίο των αναθεωρήσεων του Συντάγματος του 1975, διαδοχικώς το 1986, το 2001, το 2008 και το 2019, μας παραπέμπει, αναγκαίως, σε μια έστω και συνοπτικώς κωδικοποιημένη υπενθύμιση των λόγων θέσπισης των διατάξεων του άρθρου 110 του Συντάγματος, των σχετικών με την *lege artis* αναθεώρησή του. Και στο σημείο αυτό, προφανώς για λόγους πιστής απόδοσης της συνταγματικής μας πραγματικότητας και πρακτικής, πρέπει να τονισθεί ότι υπό το καθεστώς εφαρμογής του ισχύοντος Συντάγματος του 1975 είναι η πρώτη φορά στην συνταγματική μας ιστορία που και οι διατάξεις του κατά κανόνα εφαρμόζονται, ως προς σημαντικό μέρος, ικανοποιητικώς και οι αναθεωρήσεις του ξεκινούν και ολοκληρώνονται με πιστή τήρηση των ειδικών προς τούτο διαδικαστικών συνταγματικών προβλέψεων. Γεγονός το οποίο συνεπάγεται και ότι από το 1975 και ύστερα βιώνουμε, τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών, την πιο ομαλή περίοδο συνταγματικώς ρυθμισμένης διακυβέρνησης στην ιστορία του Νεότερου Ελληνικού Κράτους.

I. Η εμπειρία των αναθεωρήσεων του ισχύοντος Συντάγματος

Για την ως άνω αναδρομήστις κανονιστικές ρίζες των διατάξεων του άρθρου 110 περί αναθεώρησης του Συντάγματος ίσως κάποιος αντιτείνει ότι πρόκειται για στοιχειώδεις νομικές έννοιες και γνώσεις, κοινώς γνωστές και αποδεκτές τουλάχιστον στην *latosensu* Νομική μας Κοινότητα. Όμως μάλλον κάτι τέτοιο δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αν αντιληφθούμε τι ήταν εκείνο που προκάλεσε τις ως άνω αναθεωρήσεις του Συντάγματος και πώς αυτές εξελίχθηκαν στην πράξη.

A. Μια βιωματική κατάθεση

Ήδη από την αφετηρία ας μου επιτραπεί να καταθέσω, φυσικά εν συντομία, την προσωπική μου εμπειρία. Δοθέντος ότι την μεν αναθεώρηση του Συντάγματος του 1986 την βίωσα ως Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, στις δε αναθεωρήσεις του Συντάγματος του 2001 και 2008 συμμετείχα ενεργώς ως μέλος των αντίστοιχων αναθεωρητικών Βουλών. Στην αναθεώρηση μάλιστα του Συντάγματος του 2001 μετείχα ως Εισηγητής αρχικώς και, στην συνέχεια, ως Κοινοβουλευτικός Εκπρόσωπος της Νέας Δημοκρατίας, τότε Αξιωματικής Αντιπολίτευσης. Τέλος, την αναθεώρηση του Συντάγματος του 2019 την βίωσα ως

εν ενεργεία Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο οποίος ναι μεν κατά τον εκ του Συντάγματος ρόλο του δεν μετείχε, καθ' οιονδήποτε τρόπο, θεσμικώς στην αναθεωρητική διαδικασία, πλην όμως εκ συνταγματικού καθήκοντος την παρακολούθησα καθ' όλη την διάρκειά της, ήτοι και στις δύο φάσεις της, πολλώ μάλλον όταν μεταξύ των αναθεωρητέων διατάξεων περιλαμβάνονταν και οι περί εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας ρυθμίσεις του ισχύοντος Συντάγματος.

Β.«Γνήσιες» και «μη γνήσιες» αναθεωρήσεις

Υπ' αυτό το βιωματικό πρίσμα θεωρώ ότι από τις κατά τ' ανωτέρω τέσσερις αναθεωρήσεις του Συντάγματος μόνον εκείνες του 2001 και του 2008 - η τελευταία οπωσδήποτε ελλιπής λόγω των πολιτικών συνθηκών και σκοπιμοτήτων της εποχής- ολοκληρώθηκαν με πλήρη τήρηση του γράμματος και του πνεύματος των διατάξεων του άρθρου 110 του Συντάγματος, δηλαδή με πλήρη τήρηση όχι μόνο των διαδικαστικών αλλά και των ουσιαστικών, στην ολότητά τους, προϋποθέσεων αναθεώρησης του Καταστατικού μας Χάρτη. Ενώ κατά τις δύο άλλες βεβαίως και τηρήθηκαν πιστά κυρίως οι διαδικαστικές προϋποθέσεις των διατάξεων του άρθρου αυτού, όμως οι αναθεωρητικές πλειοψηφίες στις δύο Βουλές απομακρύνθηκαν, έστω και εν μέρει, από τον θεσμικώς δέοντα σεβασμό του ρυθμιστικού πνεύματός τους. Σεβασμό ο οποίος έγκειται -όπως θα επεξηγηθεί στην συνέχεια- στην δίχως άλλες πολιτικές σκοπιμότητες επικαιροποίηση των διατάξεων του Συντάγματος, ώστε μέσα από την επιβεβλημένη προσαρμογή τους στις *aposteriori* ουσιώδεις μεταβολές της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, *intra* και *extramuros*, να διατηρήσει την κανονιστική ικμάδα του ως υπέρτερης τυπικής ισχύος Καταστατικός Χάρτης. Καταστατικός Χάρτης ο οποίος συνιστά, ταυτοχρόνως, την βάση και την κορυφή της Έννομης Τάξης στο πλαίσιο των θεσμικών αντηρίδων της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας που εγγυώνται, προεχόντως, την ακώλυτη άσκηση των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά τον θεσμικό προορισμό τους και την στήριξη των «*δίδυμων*» θεσμικών πυλώνων της Διάκρισης των Εξουσιών και του Κράτους Δικαίου. Αντίθετα λοιπόν προς τις προμνημονευόμενες επιταγές των διατάξεων του άρθρου 110 του Συντάγματος, οι στόχοι των αναθεωρήσεων του Συντάγματος του 1986 και του 2019 ήταν πολύ περισσότερο πολιτικοί και εμφανώς λιγότερο θεσμικοί. Δοθέντος ότι από την μια πλευρά μέσω της αναθεώρησης του 1986 επιδιώχθηκε, και τελικώς επήλθε, κυρίως η κανονιστική απομείωση του εν γένει ρυθμιστικού ρόλου του Προέδρου της Δημοκρατίας και η εμπέδωση των βάσεων ενός καταδήλως πρωθυπουργοκεντρικού συστήματος. Και, από την άλλη πλευρά, μέσω της αναθεώρησης του Συντάγματος του 2019 -και προκειμένου να αποφεύγεται εν πάση περιπτώσει η προσφυγή σε πρόωρες εκλογές- καταργήθηκε η αυξημένη πλειοψηφία που διασφάλιζε την ουσιαστικώς συναινετική εκλογή του Προέδρου της

Δημοκρατίας, και μάλιστα σε σημείο ώστε αυτή να καθίσταται εφικτή ακόμη και με την σχετική πλειοψηφία των Βουλευτών, άρα ακόμη και από μία περιστασιακή κυβερνητική πλειοψηφία.

II. Η κανονιστική *sedes materiae* των διατάξεων του άρθρου 110 του Συντάγματος

Ύστερα από τα προεκτεθέντα επανέρχομαι στην ρυθμιστική κανονιστική φυσιογνωμία των διατάξεων του άρθρου 110 του Συντάγματος, υποστηρίζοντας ότι οι διατάξεις αυτές, κατά το γράμμα και το πνεύμα τους, θεσμοθετούν -ας μου επιτραπεί αυτή η θεωρητική μεταφορά- το «κανονιστικό ένστικτο αυτοσυντήρησης και επιβίωσης» του Συντάγματος. Και συγκεκριμένα την νομική εκείνη διεργασία, η οποία μέσα από την τήρηση των θεσπισμένων κατάλληλων διαδικαστικών και ουσιαστικών προϋποθέσεων έναρξης και ολοκλήρωσης της αναθεώρησης επιτρέπει στο Σύνταγμα, κατά την ίδια την θεσμική του υπόσταση, να διατηρεί αενάως αμείωτη -ή και έτι περαιτέρω ενισχυμένη κατά τις περιστάσεις- την κανονιστική του εμβέλεια και, συνακόλουθα, ισχύ του, προσαρμοζόμενο καταλλήλως στις επίσης αέναντες μεταβολές της κοινωνικοοικονομικής υποδομής και πραγματικότητας που οφείλει να πλαισιώνει ρυθμιστικώς υπό όρους διαφάνειας και ρυθμιστικής ομαλότητας.

A. Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος και οι κανονιστικές επιπτώσεις του

Τον ως άνω νομικό νεολογισμό περί «ενστίκτου αυτοσυντήρησης και επιβίωσης» του Συντάγματος τεκμηριώνει επαρκώς, πάντα κατά την γνώμη μου, η ίδια η κατά τα προεκτεθέντα κανονιστική ιδιοσυστασία του ως Θεμελιώδους Νόμου, βάσης και κορυφής της Έννομης Τάξης. Ειδικότερα, για να εκπληρώνει αυτή την κρίσιμη κανονιστική του λειτουργία και αποστολή το Σύνταγμα πρέπει να ισχύει και να εφαρμόζεται στην πράξη, και δη υπό την πρόσθετη προϋπόθεση της απρόσκοπτης ενεργοποίησης των κυρωτικών μηχανισμών σε περίπτωση παραβίασης των διατάξεών του, κατά τα προτάγματα του θεσμικού πλαισίου του Κράτους Δικαίου. Με άλλα λόγια το Σύνταγμα θεσπίζεται και λειτουργεί ως Θεμελιώδης Νόμος και Καταστατικός Χάρτης της Έννομης Τάξης μόνον εφόσον και καθ' ό μέτρο εφαρμόζεται, και μάλιστα στο ακέραιο, στην πράξη. Econtrario, η μη εφαρμογή του Συντάγματος το αποστεώνει κανονιστικώς και ρυθμιστικώς και το καθιστά γράμμα κενό περιεχομένου, παντελώς απρόσφορο να φέρει σε πέρας την θεσμική του λειτουργία και αποστολή στο ευρύτερο πεδίο των εγγυήσεων της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.

1. Η *de constitutione lata* πλήρης και αποτελεσματική εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος και η επέκταση επιβεβαίωση ή και ισχυροποίηση του κανονιστικού περιεχομένου τους προϋποθέτει, κατ' εξοχήν, την ρυθμιστική τους καταλληλότητα στον βαθμό που απαιτείται για να πλαισιώνουν κανονιστικώς με επάρκεια και σύμφωνα με τα προτάγματα των θεσμοθετημένων εγγυήσεων του Συντάγματος την αντίστοιχη κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα. Μια πραγματικότητα η οποία στην εποχή μας εξελίσσεται με ραγδαίους ρυθμούς, κυρίως εξαιτίας της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης και της Τεχνολογίας που μοιραίως -και κατ' ακρίβεια νομοτελειακώς- καθιστούν επιβεβλημένη την κατά καιρούς κανονιστική αναθεωρητική επικαιροποίηση των διατάξεων του Συντάγματος. Επικαιροποίηση η οποία πρέπει να συντελείται με γνώμονα την διατήρηση και θωράκιση της ρυθμιστικής του εμβέλειας, οπωσδήποτε όμως δίχως αλλοίωση των θεμελιωδών του χαρακτηριστικών και δεδομένων ως Καταστατικού Χάρτη που συνιστά την κανονιστική σπονδυλική στήλη της Έννομης Τάξης εντός του πλαισίου της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.

2. Κατ' ακολουθία των ανωτέρω, η *de constitutione lata* πλήρης και αποτελεσματική εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος και η επέκταση επιβεβαίωση ή και ισχυροποίηση του κανονιστικού τους περιεχομένου είναι εκείνη που, κατ' ουσίαν, καταστρώνει αλλά και οριοθετεί ρυθμιστικώς την διαδικασία αναθεώρησής τους. Και το πράττει με αποκλειστικό στόχο την υπεράσπιση της αντίστοιχης κανονιστικής τους ισχύος, οπωσδήποτε όμως δίχως να θίγεται ο σκληρός πυρήνας των αρχικών προβλέψεων του Συντάγματος, όπως αυτές καθιερώθηκαν εκ μέρους της αρμόδιας Βουλής κατ' ενάσκηση Συντακτικής Εξουσίας. Συντακτικής Εξουσίας η οποία εκ φύσεως και εξ ορισμού διέθετε προδήλως αυξημένη δημοκρατική νομιμοποίηση, αναλόγως διακριτή εκείνης την οποία εν συνεχεία διαθέτει η Βουλή κατά την ενάσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας. Κατά τούτο λοιπόν δικαιολογείται η κανονιστική ιδιοσυστασία των περί αναθεώρησης του Συντάγματος διατάξεων του άρθρου 110, οι οποίες κατά νομική λογική ακολουθία εγγυώνται και τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος. Δηλαδή την αναθεώρησή του κατά πρώτο λόγο με πρωταρχική επιδίωξη την κανονιστική επικαιροποίησή του και την διατήρηση της υπέρτερης ρυθμιστικής του ισχύος, κάτι το οποίο αντιτίθεται, τουλάχιστον κατά το γράμμα και το πνεύμα των διατάξεων του άρθρου 110 του Συντάγματος, στην αναθεώρησή του προς επιδίωξη αμιγώς πολιτικών και, πολύ περισσότερο, κομματικών σκοπιμοτήτων. Και, κατά δεύτερο λόγο, με αδιάπτωτο σεβασμό του αυστηρού χαρακτήρα του, αφού μόνον ο αυστηρός αυτός χαρακτήρας εγγυάται την διατήρηση της υπέρτερης τυπικής ισχύος των διατάξεών του έναντι όλων των λοιπών διατάξεων της Έννομης Τάξης, κατά συνέπεια δε την ρυθμιστική του

υπόσταση ως Καταστατικού Χάρτη της όλης πολιτειακής οργάνωσης και λειτουργίας.

Β.Η υπεράσπιση του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος έναντι των αναθεωρήσεων των διατάξεών του υπό τα καυδιανά δίκρανα πολιτικών και κομματικών σκοπιμοτήτων

Αυτόν ακριβώς τον αυστηρό χαρακτήρα -και υπ' αυτά ακριβώς τα κανονιστικά χαρακτηριστικά- θεσπίζουν και εγγυώνται οι περί αναθεώρησης του Συντάγματος διατάξεις του άρθρου 110 του Συντάγματος.

1. Διατάξεις οι οποίες θεσπίζουν, όπως είναι ευνόητο, αυτοθρόως τόσον ουσιαστικές όσο και διαδικαστικές προϋποθέσεις αναθεώρησης, μέσω των οποίων επιβεβαιώνεται, στο διηνεκές, ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος και η πλήρης διαφοροποίησή του, από πλευράς θέσπισης αλλά και κανονιστικής εμβέλειας, από τον τυπικό νόμο και τις λοιπές, υποδεέστερης τυπικής ισχύος έναντι του Συντάγματος, διατάξεις της Έννομης Τάξης.

α) Και οι μεν ουσιαστικές προϋποθέσεις αναθεώρησης του Συντάγματος -ήτοι οι προϋποθέσεις αναθεώρησής του *rationemateriae*-αφορούν ιδίως τις μη αναθεωρητέες διατάξεις, δηλαδή αυτές που καλύπτονται από την λεγόμενη «*ρήτρα αιωνιότητας*», κατά την διάταξη του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος. Ενώ οι διαδικαστικές προϋποθέσεις αναθεώρησης του Συντάγματος, κατά τις διατάξεις του άρθρου 110 παρ. 2, 3, 4 και 6, αφορούν διαδοχικώς κυρίως τις εγγυήσεις: Της υπερψήφισης, σε μια τουλάχιστον ψηφοφορία, των αναθεωρητέων διατάξεων από την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των Βουλευτών, της παρεμβολής εκλογών κατά την αναθεωρητική διαδικασία ώστε η υπερψήφιση των αναθεωρητέων διατάξεων να στηρίζεται σε νωπή δημοκρατική νομιμοποίηση και της διαδρομής μιας πενταετίας από την περάτωση της προηγούμενης αναθεώρησης.

β) Καθ' ό μέτρο οι προμνημονευόμενες προϋποθέσεις αναθεώρησης του Συντάγματος εγγυώνται, κατά τα προεκτεθέντα, τον αυστηρό χαρακτήρα του πρέπει να γίνει δεκτό ότι ως εκ της κανονιστικής τους φύσεως οι διατάξεις του άρθρου 110 του Συντάγματος δεν είναι αναθεωρητέες. Άρα μόνο κατ' οικονομία είναι επιτρεπτό να αναθεωρηθούν και μόνον ως προς ήσσονος σημασίας διαδικαστικές ρυθμίσεις, οι οποίες εν πάση περιπτώσει δεν επιτρέπεται να απομειώνουν, καθ' οιονδήποτε τρόπο, το κανονιστικό πλαίσιο των κατά τα ως άνω βασικών, ουσιαστικών αλλά και διαδικαστικών, προϋποθέσεων αναθεώρησης του

Συντάγματος. Υπό διαφορετική εκδοχή ουδείς μπορεί να προβλέψει και να αποτρέψει το ενδεχόμενο μιας σταδιακής μακροπρόθεσμης αναθεώρησης των διατάξεων του άρθρου 110 του Συντάγματος η οποία θα αποδυναμώσει επωδύνως τον αυστηρό χαρακτήρα του και, σε τελική ανάλυση, θα οδηγήσει σε μια μορφή διαβρωτικής κανονιστικής ισοτιμίας μεταξύ συνταγματικών διατάξεων και ρυθμίσεων του τυπικού νόμου. Και είναι τότε που το Σύνταγμα θα έχει απωλέσει, μαζί με την αυστηρότητά του, και τις κατά τα προεκτεθέντα ιδιότητές του ως Θεμελιώδους Νόμου και Καταστατικού Χάρτη στο πλαίσιο της Έννομης Τάξης της γνήσιας Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Και ακόμη χειρότερα το Σύνταγμα θα μεταπέσει σε ρυθμιστικό όργανο στην διακριτική ευχέρεια της οιασδήποτε περιστασιακής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, η οποία μέσω του πάλαι ποτέ διαλάμψαντος ισχυρού καταστατικού του κύρους θα περιβάλει με συνταγματικό μανδύα -ή θα καλύπτει υπό συνταγματική λεοντή- τις πολιτικές και κομματικές της επιδιώξεις. Είναι προφανές ότι μια τέτοια κανονιστικώς δυστοπική προοπτική για το μέλλον του Συντάγματος εντείνει δραματικά τα ήδη σαφώς ορατά συμπτώματα της παρακμιακής πορείας της ίδιας της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, ιδίως δε τα συμπτώματα της παρακμιακής πορείας της Διάκρισης των Εξουσιών, του Κράτους Δικαίου και της ακώλυτης άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

2. Στις προαναφερόμενες διακινδυνεύσεις σε ό,τι αφορά τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος μέσω αλλοίωσης της *de constitutione lata* διαδικασίας αναθεώρησής του μπορεί και πρέπει να προστεθεί μια εξαιρετικά ανησυχητική τάση και στάση και των τριών Εξουσιών, ιδίως δε της Εκτελεστικής Εξουσίας με αιχμή του δόρατος την εκάστοτε Κυβέρνηση. Πρόκειται για την τάση και στάση να αντιμετωπίζουν την ερμηνεία και την εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος όχι τόσο ως μια διαδικασία η οποία, κατά την θεσμική φύση της, προορίζεται να υπερασπισθεί την κατά το γράμμα και το πνεύμα τους κανονιστική ενεργοποίησή τους στην πράξη. Αλλά μάλλον ως μέσο αφενός αυξημένου κύρους κανονιστικού εγκιβωτισμού των κατά καιρούς πολιτικών επιλογών και σκοπιμοτήτων τους και, αφετέρου, ανεπιτυχώς συγκεκαλυμμένης θεσμικής απενοχοποίησης των τελευταίων μέσω ρυθμίσεων αυξημένης τυπικής ισχύος. Κάτι το οποίο, δίχως αμφιβολία, παραμορφώνει εμφανώς την κανονιστική ιδιοσυστασία του Συντάγματος ως Θεμελιώδους Νόμου -ήτοι, και όπως ήδη τονίσθηκε, ως βάσης και κορυφής της Έννομης Τάξης- πάνω στην προκρούστεια κλίνη των ανομολόγητων ή και τεχνηέντως ομολογημένων, κατά περίπτωση, προθέσεων και αντίστοιχων σκοπιμοτήτων που κρύβονται πίσω από αυτές τις επιλογές τους.

α) Βεβαίως, το φαινόμενο μιας τέτοιας παραμόρφωσης δεν είναι καινοφανές, κάθε άλλο. Ανατρέχει στο παρελθόν, απώτερο και πρόσφατο, με ποικίλες μορφές και

εκφάνσεις και αντίστοιχες εντάσεις. Όμως απέκτησε ενδημικές, κυριολεκτικώς, διαστάσεις στο πλαίσιο της Ελληνικής Έννομης Τάξης κατ' εξοχήν μετά την έκρηξη της δραματικής οικονομικής κρίσης από το 2010 και έπειτα, ενώ συνεχίζεται με αμείωτη -ίσως μάλιστα ενισχυμένη- εμμονή έως σήμερα. Τίποτα δε, δυστυχώς, δεν προοιωνίζεται ότι κάτι μπορεί να αλλάξει επί τα βελτίω στο άμεσο μέλλον, και μακάρι να διαψευσθώ.

α1) Ειδικότερα, και προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις άνωθεν εκπορευόμενες απαιτήσεις λήψης εξαιρετικά επώδυνων μέτρων για την έξοδο από την οικονομική κρίση και υπό τα καυδιανά δίκρανα της επικυριαρχίας του οικονομικού επί του θεσμικού -επικυριαρχίας που επέβαλαν οι αλόγιστες και εν πολλοίς εσφαλμένες απαιτήσεις του ΔΝΤ- οι Κυβερνήσεις στην Χώρα μας άρχισαν να χρησιμοποιούν το Σύνταγμα και την εκτελεστική του νομοθεσία ως ένα ιδιότυπο σχεδόν μη δεσμευτικό κανονιστικώς κείμενο. Και συγκεκριμένα όχι τόσο ως Θεμελιώδη Νόμο, οι επιταγές του οποίου πρέπει να καθοδηγούν τα βήματα της Νομοθετικής και της Εκτελεστικής Εξουσίας, υπό την εγγυητική παρέμβαση των εφοδιασμένων με προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία στελεχών της Δικαστικής Εξουσίας στο πεδίο της Διάκρισης των Εξουσιών, του Κράτους Δικαίου και της Αρχής της Νομιμότητας. Αλλά πολύ περισσότερο ως θεσμικό μέσο προορισμένο να προσδώσει το αναγκαίο κανονιστικό κύρος προκειμένου να εκπληρωθούν οι υπό προϋποθέσεις έξωθεν καταναγκασμού, κατά τα ως άνω, κυβερνητικές επιδιώξεις με πολιτικό ορίζοντα την έξοδο από την οικονομική κρίση.

α2) Κατ' ακρίβεια, η πρώην αναγκαστική και επ' εσχάτων οικεία βουλήσει πλέον επιδίωξη εκπλήρωσης τέτοιων κυβερνητικών επιδιώξεων μέσω του Συντάγματος έχει πάρει, περίπου ή και στο ακέραιο, την εξής παραθεσμική μορφή: Η ερμηνεία και η εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος, κατά την θέσπιση και ενεργοποίηση της εκτελεστικής τους νομοθεσίας, δεν γίνεται με αποκλειστικό γνώμονα τις παραδοσιακές ερμηνευτικές μεθόδους, και προεχόντως τις μεθόδους της τελεολογικής, της γραμματικής και της συστηματικής ερμηνείας. Όπως αντιθέτως, η ερμηνεία και η εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος επιχειρείται, από κυβερνητικής πλευράς -και συχνά, δυστυχώς, με την επικουρία της Δικαιοσύνης- έτσι ώστε να πραγματοποιηθούν οι επιδιώξεις της και οι αντίστοιχες επιλογές της με τρόπο ώστε ένα θεσμικώς πρόσφορο κανονιστικό «*φύλλο συκής*» να συγκαλύψει καταλλήλως τα πρόδηλα νομικά τους ελαττώματα. Και, επέκεινα, να καλλιεργήσει, με κάθε πολιτικό τίμημα, την ψευδαίσθηση στους αποδέκτες των εκάστοτε αντισυνταγματικών νομοθετικών ρυθμίσεων ότι τηρούνται επιμελώς τα προσχήματα του Κράτους Δικαίου και της Αρχής της Νομιμότητας, κατά τα στοιχειώδη προτάγματα της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.

β) Στην πράξη, ο εκ μέρους των ημετέρων πολιτικών ιθυνόντων θεσμικός εκφυλισμός των διατάξεων του Συντάγματος με απώτερο σκοπό και στόχο την με κάθε μέσο εκπλήρωση των επιδιώξεών τους, ο οποίος καταλήγει οιονεί νομοτελειακώς στην προϊούσα κανονιστική συρρίκνωσή τους, εμφανίσθηκε κατά βάση με δύο τρόπους. Εκ των οποίων ο δεύτερος πλήττει κυρίως το θεσμικό κύρος των διατάξεων αλλά και αυτού τούτου του ρυθμιστικού ρόλου του Συντάγματος.

β1) Ο πρώτος τρόπος ανάγεται, κατά τα ακροθιγώς προεκτεθέντα, στην μέθοδο της *in concreto* ερμηνείας και εφαρμογής των ισχυουσών διατάξεων του Συντάγματος όχι κατά το γράμμα και το πνεύμα τους, αλλά κατά τις επιδιώξεις των πολιτικών ιθυνόντων και, επέκεινα, κατά τις σκοπιμότητες τις οποίες εξυπηρετούν οι σχετικές αποφάσεις τους. Όπως είναι προφανές η μέθοδος αυτή, σε ό,τι αφορά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των εκτελεστικών του Συντάγματος διατάξεων προκειμένου να προσαρμοσθούν στις κυβερνητικές επιδιώξεις, καταλήγει, μέσω μιας σαφώς παραμορφωτικής ερμηνείας των διατάξεων τούτων, όχι βεβαίως σε έναν γνήσιο έλεγχο συνταγματικότητας αλλά, *econtrario* και κατ' αποτέλεσμα, σε ένα είδος ελέγχου της νομιμότητας των εφαρμοστέων κατά περίπτωση ρυθμίσεων του Συντάγματος. Πρέπει δε να προστεθεί, και μάλιστα με ιδιαίτερη έμφαση, και ότι για να καταστεί εφικτή η κατά τα προμνημονευόμενα πραγμάτωση διά της κανονιστικής οδού των

επιδιώξεων των πολιτικών ιθυνόντων, μέσω της διαστρεβλωτικής σύμφωνης με τις νομοθετικές ρυθμίσεις ερμηνείας των διατάξεων του Συντάγματος και του επέκεινα θεσμικώς αδιανόητου ελέγχου της νομιμότητας του Συντάγματος, απαιτείται, αναγκαίως, και η σύμπραξη των λειτουργών της Δικαιοσύνης. Των οποίων η αντίστοιχη διευκόλυνση εν προκειμένω έχει αρκετές φορές διαπιστωθεί στο παρελθόν αλλά και σήμερα. Είναι άκρως χαρακτηριστικό το εντελώς πρόσφατο παράδειγμα του ελέγχου της συνταγματικότητας των διατάξεων νόμων, οι οποίοι θεσπίσθηκαν με αντικείμενο το καθεστώς επιλογής των μελών και τις αρμοδιότητες Ανεξάρτητων Αρχών, και δη συνταγματικώς κατοχυρωμένων, όπως π.χ. το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ) και η Αρχή Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (ΑΔΑΕ). Αυτή η δικαστική «*συνδρομή*» σε ό,τι αφορά την εκπλήρωση των κυβερνητικών επιδιώξεων δια της συρρίκνωσης του κανονιστικού περιεχομένου του Συντάγματος έχει φθάσει σε τέτοιο σημείο, ώστε όταν η αντισυνταγματικότητα των επίμαχων και επίδικων νομοθετικών ρυθμίσεων είναι κατάδηλη και δεν μπορεί να παρακαμφθεί επιστρατεύεται το «*φίλτρο*» του δικονομικώς απαραδέκτου. Ήτοι η εκ μέρους του αρμόδιου δικαιοδοτικού οργάνου -ακόμη και ανωτάτου- επίκληση λόγων του παραδεκτού για την τύποις απόρριψη του ασκηθέντος ένδικου βοηθήματος ή μέσου, με συνηθέστερο λόγο εκείνον της έλλειψης του απαιτούμενου προσωπικού, άμεσου και ενεστώτος έννομου συμφέροντος. Έτσι ώστε, δήθεν, το αντίστοιχο ένδικο βοήθημα ή μέσο να μην μετατρέπεται στην πράξη σε μια *actio popularis*.

β2) Και ο δεύτερος τρόπος ανάγεται στην ευθεία επέμβαση επί του ρυθμιστικού πλαισίου του Συντάγματος διά της αναθεώρησης διατάξεών του, όχι διότι το κανονιστικό τους περιεχόμενο δεν είχε θεσπισθεί επιτυχώς ως προς την αντιστοίχως επιδιωκόμενη *ratio constitutionis*, αλλά απλώς διότι οι ρυθμίσεις τους όσο και αν ερμηνεύονταν με την μέγιστη, ακόμη δε και σχεδόν διαστρεβλωτική, ευρύτητα δεν επέτρεπαν την εκπλήρωση των επιδιώξεων των ηγητόρων της Εκτελεστικής Εξουσίας -με άλλες λέξεις του Πρωθυπουργού και της Κυβέρνησης- κατά την επιδίωξη της ικανοποίησης των πολιτικών τους στόχων και σκοπιμοτήτων. Προς την κατεύθυνση αυτή συμπράττει, εμφανώς και ευθέως, προσφάτως και μέρος της Νομικής Επιστημονικής Κοινότητας, όταν σπεύδει να ερμηνεύσει διατάξεις νόμων και κανονιστικών πράξεων όχι με βάση το ισχύον Σύνταγμα αλλά -κάτι εντελώς πρωτόγνωρο στα συνταγματικά μας δεδομένα- με όσα πρόκειται, κατά τις κυβερνητικές εξαγγελίες, να συμβούν ύστερα από προσεχή αναθεώρηση του Συντάγματος. Πρόκειται για μια νομικώς προδήλως εσφαλμένη μέθοδο ερμηνείας του Συντάγματος με βάση την «*προσδοκία αναθεώρησής*» του. Μέθοδο η οποία οδηγεί, με ακόμη μεγαλύτερη διακινδύνευση, όχι μόνο προς την περαιτέρω κανονιστική συρρίκνωση του Συντάγματος αλλά

ακόμη και στην δεδομένη ρυθμιστική περιθωριοποίησή του. Πολλώ μάλλον όταν μέσα σε αυτό το ερμηνευτικό πλαίσιο εκείνοι που επιχειρούν να εφαρμόσουν υπ' αυτή την λογική τις διατάξεις του Συντάγματος προδικάζουν, και δη αυθαιρέτως, από την μια πλευρά το ενδεχόμενο της αναθεώρησής τους και, από την άλλη πλευρά, το ίδιο το περιεχόμενο το οποίο θα έχουν τελικώς οι κατά την εκτίμησή τους υπό αναθεώρηση διατάξεις.

Επίλογος

Όλα όσα τονίσθηκαν προηγουμένως δείχνουν πως τίποτα στην εποχή μας και στον Τόπο μας -αλλά όχι μόνο- δεν είναι πια προφανές σε ό,τι αφορά την θεσμική και κανονιστική υπόσταση του Συντάγματος και την λειτουργία του στο πλαίσιο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις των βασικών αντηρίδων αφενός των αρχών της Διάκρισης των Εξουσιών και του Κράτους Δικαίου και, αφετέρου, της υπεράσπισης της ακώλυτης άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επομένως δεν είναι ούτε υπερβολικό ούτε περιττό να αναστοχαστούμε το χρέος μας απέναντι στο Σύνταγμα και, κατά συνέπεια, απέναντι στην Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία. Και σε αυτό το μονοπάτι αναστοχασμού πρέπει να επιλέξουμε ως οδηγό πριν απ' όλα το γράμμα και το πνεύμα της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος περί του δικαιώματος αλλά και της υποχρέωσης τήρησης του Συντάγματος, όπως το δικαίωμα και κυρίως η υποχρέωση αυτή ταιριάζουν στην ιστορική ιδιοσυστασία του πατριωτισμού των Ελλήνων. Αν θέλουμε δε να πάμε πολύ πιο μακριά στην ιστορική πορεία του Ελληνικού Πνεύματος και του Ελληνικού Νομικού Πολιτισμού εν γένει, έναν άλλο χρήσιμο, εμβληματικό θα έλεγα, οδηγό μας έχει κληροδοτήσει η διαχρονικώς επίκαιρη ρήση του Ηράκλειτου: *«Μάχεσθαι χρή τόν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος».*»